

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXX (2/2023)

nadesłany: 25.07.2023 r. – przyjęty: 24.10.2023 r.

Ewa JURCZYK-ROMANOWSKA*

Mirosław PIWOWARCZYK**

Stefania WALASEK***

Budownictwo szkół powszechnych w województwie wileńskim w latach II Rzeczypospolitej Polskiej. Wyniki wstępnych badań

Construction of public schools in the wileńskie voivodship in the Second Republic of Poland. Results of preliminary research

* **e-mail: ewa.jurczyk-romanowska@uwr.edu.pl**

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych Instytut Pedagogiki, Dawida 1, 50 527 Wrocław, Polska

University of Wrocław, Faculty of the Historical and Pedagogical Sciences, Institute of Pedagogy, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Poland

ORCID: 0000-0002-1508-5604

** **e-mail: miroslaw.piwowarczyk@uwr.edu.pl**

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Instytut Pedagogiki, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska

University of Wrocław, Faculty of the Historical and Pedagogical Sciences, Institute of Pedagogy, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Poland

ORCID: 0000-0002-0730-3683

*** **e-mail: stefania.walasek@uwr.edu.pl**

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Instytut Pedagogiki, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska

University of Wrocław, Faculty of the Historical and Pedagogical Sciences, Institute of Pedagogy, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Poland

ORCID: 0000-0002-0236-9325

Abstrakt

Wprowadzenie. W latach 1918–1939 zagadnienie budownictwa szkół, przede wszystkim powszechnych, stało się priorytetowym zadaniem dla państwa, samorządów i lokalnych społeczności. Wprowadzenie ustawowego obowiązku nauki skutkowało koniecznością budowy szkół w licznych miejscowościach. Wiązało się to z pokonywaniem szeregu problemów przede wszystkich o charakterze finansowym. Celem artykułu jest zaprezentowanie przebiegu procesu budowy szkół, ich wzrastającej liczebności oraz źródeł finansowania.

Cel. W artykule nakreślono rozwój budownictwa szkół powszechnych na terenie województwa wileńskiego w latach II RP. Badania obejmowały analizę zróżnicowanych dokumentów w zakresie rozwiązań legislacyjnych na poziomie państwa, działalności lokalnej, a także wsparcia działań miejscowych przez organizacje i towarzystwa ogólnopolskie.

Metoda. W prowadzonych badaniach wykorzystano metodę jakościowej analizy dokumentów. Zróżnicowany materiał źródłowy został zgromadzony zarówno podczas kwerendy archiwalnej w Wilnie, jak i kwerendy powszechnie obowiązujących aktów prawnych dokonanej za pośrednictwem Internetowego Systemu Aktów Prawnych.

Wyniki. W artykule wskazano liczbę wybudowanych szkół w okręgu wileńskim w latach II RP oraz podjęto próbę zrekonstruowania ich finansowania.

Wnioski. Efektem budowy (rozbudowy i remontów) szkół w II RP było: 1) rozwijanie sieci szkolnictwa zaniedbanego w czasach zaborów oraz zniszczonego w czasie działań prowadzonych podczas I wojny światowej i w latach 1918-1920; 2) tworzenie warunków dla coraz pełniejszej realizacji obowiązku szkolnego; 3) organizowanie centrum życia kulturalno-oświatowego lokalnej społeczności; 4) aktywizowanie i integrowanie mieszkańców danej miejscowości.

Słowa kluczowe: budownictwo szkolne, II RP, odbudowa państwa polskiego, kresy wschodnie, szkoły powszechne, finansowanie budowy szkół.

Abstract

Introduction. Between 1918 and 1939, the issue of building schools, above all universal schools, became a priority task for the state, local authorities and local communities. The introduction of statutory compulsory education resulted in the need to build schools in numerous localities, overcoming a number of problems primarily of a financial nature. The aim of this article is to present the process of building schools, their increasing size and sources of funding.

Aim. This article presents the development of the construction of public schools in the Wilno [Vilnius] province during the years of the Second Republic. The research included an analysis of various documents concerning legislative solutions at the state level, local activities, as well as support of local activities by national organisations and societies.

Method. The research was conducted using the method of qualitative document analysis. The diverse source material was collected both during an archival search in Vilnius and a search of commonly applicable legal acts made through the Internet System of Legal Acts.

Results. The article indicates the number of schools built in the Vilnius district during the years of the Second Republic and attempts to reconstruct their financing.

Conclusion. The effect of the construction (expansion and renovation) of schools in the Second Republic was: 1) the development of the educational network neglected during the Partitions and destroyed during the actions of World War I and in the years 1918-1920; 2) to create conditions for the increasingly full implementation of compulsory schooling; 3) organising a centre for the cultural and educational life of the local community; 4) activating and integrating the inhabitants of the locality.

Keywords: school construction, Second Republic, reconstruction of the Polish state, eastern borderlands, public schools, school construction funding.

Powstanie w 1918 r. niepodległego państwa i kolejne lata walki o jego granice stawiały przed odrodzoną Rzeczpospolitą Polską wiele zadań m.in. na płaszczyźnie szkolnictwa. Zróżnicowany poziom stanu szkolnictwa – w tym elementarnego (ludowego, początkowego) – na ziemiach trzech zaborów sprawił, że władze oświatowe i samorządowe zwróciły uwagę na szereg kwestii związanych z edukacją początkową. Zainteresowanie najniższym szczeblem kształcenia wynikało ze znacznego odsetka analfabetów, szczególnie na tzw. Kresach Wschodnich, a drogą do przeciwdziałania temu negatywnemu zjawisku było spopularyzowanie szkoły powszechnej (również dla dorosłych). Zainteresowanie państwa kształceniem dzieci znalazło odzwierciedlenie w Dekrecie Naczelnika Państwa z 7 lutego 1919 r. o obowiązku szkolnym. Dokument ten obligował władze szkolne do zapewnienia wszystkim dzieciom w wieku od 7 do 14 lat odpowiednich warunków lokalowych, które umożliwiały realizację zawartych w dekreście zapisów.

Pod względem zabezpieczenia odpowiednich warunków do nauki w porównaniu do ziem byłych zaborów pruskiego i austriackiego* (Walasek, 2015) najtrudniejsza sytuacja była na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego. Przede wszystkim słaba sieć szkół elementarnych i zniszczenia, do których doszło podczas I wojny światowej postawiły przed społeczeństwem polskim poważne wyzwania. Należało rozpocząć budowę szkół

* W Galicji kwestie budowy szkół były niejednokrotnie przywoływane na łamach ówczesnej prasy, w której autorzy komunikowali o fatalnych warunkach nauki i lokalnych inicjatywach zmierzających do budowy nowej szkoły.

w wielu miejscowościach, pokonując przy tym szereg problemów, w tym finansowych. Nie było to zadanie łatwe dla biednych samorządów miejskich i wiejskich, które w tej sytuacji musiały prosić o pomoc państwo. Należy w tym miejscu zauważyć, że posiadanie „własnej” szkoły, która pełniła funkcje nie tylko edukacyjne, ale również kulturalne i integracyjne, nobilitowała miejscową społeczność.

O działaniach podejmowanych w województwie wileńskim na rzecz budowy szkół powszechnych informują liczne materiały archiwalne, przechowywane w Litewskim Centralnym Państwowym Archiwum w Wilnie. Dokumenty te obejmują korespondencję dotyczącą spraw budowy, projekty i ręcznie przygotowane mapki pokazujące położenie szkoły w danej miejscowości, plany budowy, rozliczenia finansowe, sprawozdania z podjętych i wykonanych prac, zdjęcia wznoszonych budynków, rejestrujące stan zaawansowania budowy. Powyższy – bardzo bogaty materiał – jest rozproszony po różnych zespołach archiwalnych i wymaga długotrwałej kwerendy.

Znaczącym uzupełnieniem źródeł są artykuły, notatki i komunikaty, ukazujące się na łamach prasy ogólnospołecznej i pedagogicznej w latach 1918–1939. Teksty dokumentowały dyskusje na temat budownictwa szkolnego, opowiadały o trudnościach lokalnych społeczności, ale również dokonaniach, które świadczyły o sukcesach w tym zakresie.

Władze państwowe dostrzegały ów ważny problem jakim było budownictwo szkolne. W lutym 1922 r. ukazały się dwie ustawy: *O zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych* (Ustawa, 1922, nr 18, poz. 143) i *O budowie publicznych szkół powszechnych* (Ustawa, 1922, nr 18, poz. 144), które w bardzo ogólnym zakresie wskazywały rozwiązanie kwestii finansowania budownictwa szkolnego. Powyższym aktom prawnym towarzyszyły uszczegółowione postanowienia, takie jak np. rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 5 kwietnia 1922 r. w przedmiocie wymiarów i liczby pomieszczeń w budynkach publicznych szkół powszechnych i domach mieszkalnych dla nauczycieli (Ustawa, 1922, nr 45, poz. 383). W 1930 r. ukazało się rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie zmiany ustawy z 17 lutego 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych (Ustawa, 1930, nr 86, poz. 662).

Niestety, każdy kolejny akt prawny narzucał lokalnym środowiskom coraz więcej obowiązków – w tym finansowych – w zakresie budownictwa szkolnego. Fakt ten sprawiał, że budowy rozciągały się na wiele lat, a z powodu polityki oszczędnościowej korzystano z lichych materiałów i – niejednokrotnie – pracy niewykwalifikowanych robotników.

Ustawa z lutego 1922 r. (*O zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych*) została rozciągnięta na Ziemię Wileńską rozporządzeniem Rady Ministrów z 11 lipca 1922 r. (Ustawa, 1922, nr 60, poz. 537). Pierwszy rok funkcjonowania szkolnictwa województwa wileńskiego w granicach Rzeczypospolitej (1922) pokazuje

troskę wielu lokalnych samorządów o sprawy odpowiedniego zabezpieczenia dzieciom warunków do nauki. Można wskazać na projekty i wnioski np. dla 450 dzieci 7-klasowej szkoły murowanej z czterema oddziałami równoległymi i salą gimnastyczną oraz mieszkaniem dla kierownika i woźnego w Oszmianie (*Projekty i wnioski w sprawie budowy szkół powszechnych*, 1922) czy w miasteczku Murowana Oszmianka (pow. oszmiański) sześcioklasowej, murowanej z mieszkaniami dla nauczycieli (*Projekty i wnioski w sprawie budowy szkół powszechnych*, 1922). Równoległe z wnioskami o budowę szkoły wskazywano na osiedla w promieniu trzech km, które były przypisane do zaplanowanego punktu szkolnego. Tym samym weryfikowano i tworzone sieć szkolną.

Na początku lat 20. XX w. inicjatywy w zakresie budownictwa szkół były chaotyczne. Można wnosić, że każda społeczność lokalna postanowiła podjąć w tym kierunku działania, których wynikiem miała być wybudowana nowa szkoła.

Wspomniana powyżej ustawa z 1922 r. w zasadzie nie wskazywała źródeł finansowania budownictwa. Na mocy ustawy Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) wydało okólnik z 6 kwietnia 1922 r. (Ustawa, 1922, nr 12, poz. 113), w którym wskazano, że 50% kosztów budowy szkoły powszechnej pokrywa gmina, pozostałe 50% miało pochodzić ze Skarbu Państwa. Rzeczywistość okazała się mniej przychylna dla inicjatorów budowy. Gminy nie miały wystarczających środków na pokrycie w wysokości 50% kosztów wzniesienia nowego budynku, a wkrótce możliwości Skarbu Państwa skończyły się, gdyż zabrakło na ten cel środków finansowych.

Do problemów finansowych dochodziły również kwestie usytuowania w danej miejscowości odpowiednich gruntów i ich przeznaczenie pod budownictwo. W wyniku reformy rolnej z 1920 r. (Ustawa, 1920, nr 70, poz. 4620) i ustawy z 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej (Ustawa, 1925, nr 1, poz. 1) wyodrębniono m.in. grunty pod budowę szkół powszechnych. Wykazy z poszczególnych powiatów województwa wileńskiego zawierają też informacje na temat działek budowlanych wydzielonych przed I wojną światową, które w nielicznych przypadkach zostały powiększone o grunt nadany przez reformę. Teoretycznie na wskazanych gruntach można było wznosić szkołę, lecz – jak się niekiedy okazywało – działka była dzierżawiona przez różne osoby prywatne czy instytucje. Bywało też tak, że znajdowała się w zbyt dużej odległości od miejscowości, które planowano włączyć do punktu szkolnego i w związku z tym nie można jej było wykorzystać na cele szkolne.

Pod koniec 1922 r. Inspektor Szkolny powiatu oszmiańskiego informował Kuratorium Wileńskie o decyzji Urzędu Ziemskiego w kwestii gruntów przeznaczonych do parcelacji i o wydzieleniu gruntów na cele szkolne. Grunty wydzielono z czterech folwarków: Plebańce i Kajecienięta (gm. Holszańska), Niewiaryszki (gm. Krewska) oraz Hawlańce (gm. Polańska) (Inspektor Szkolny powiatu oszmiańskiego do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w sprawie przydziału gruntu szkolnego, 1922). Na wydzielonych gruntach władze szkolne zaplanowały wybudować trzy trzyklasowe i jedną

siedmioklasową szkołę powszechną. Oprócz budynku szkolnego zamierzano również wznieść mieszkania dla nauczycieli i – w jednym przypadku – dla kierownika szkoły.

Pismo Głównego Urzędu Ziemskiego do Kuratorium zawiera wykaz 32 majątków państwowych usytuowanych w województwie wileńskim, projektowanych do parcelacji na rok 1923 (*Pismo Głównego Urzędu Ziemskiego do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego z 23 XI 1922 r.*, 1922). W odpowiedzi na powyższe pismo w sprawie przydziału gruntów dla powiatu oszmiańskiego, miejscowy inspektor wskazał na trzy miejscowości, w których działki winny być przekazane pod budowę szkół. Były to dwie działki wydzielone w gminie Krewskiej (pierwsza z folwarku Tańszczyzna, a druga z majątku Kamienica) oraz działka w gminie Bienickiej wydzielona z majątku Kurpowo. W wymienionych miejscowościach zaplanowano trzyklasowe szkoły powszechne wraz z mieszkaniami dla nauczycieli. Wymienione grunty leżały odłogiem (był to dawny pas przyfrontowy) i nie były dzierżawione.

Według wykazu z 1923 r. (*Pismo Głównego Urzędu Ziemskiego do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego z 23 XI 1922 r.*, 1922) do odbudowy i remontów zakwalifikowano liczne szkoły w wymienionych w dokumencie powiatach Ziemi Wileńskiej:

- wileńsko-trockim – 17 szkół;
- oszmiańskim – 9;
- święciańskim – 8;
- brasławskim – 10;
- dziśnieńskim – 20;
- duniłowickim – 22;
- wilejskim – 35.

Wiele szkół w podanych miejscowościach było w trakcie remontów – małych, dużych, kapitalnych. Te ostatnie przeważały przy ocenie stanu technicznego budynków. Dwie szkoły były doszczętnie zniszczone w: Dryświatach (pow. brasławski) oraz w Postawach (pow. duniłowicki). Kwestia powojennych zniszczeń budynków szkolnych i przywrócenia im pożądanego stanu, umożliwiającego prowadzenie zajęć dydaktycznych była pilna.

Na początku 1923 r. Ministerstwo Robót Publicznych wystosowało m.in. do Delegata Rządu w Wilnie pismo, w którym wyjaśniło procedury wnoszenia podań i ubiegania się o środki finansowe na odbudowę szkół (*Pismo Ministerstwa Robót Publicznych do województw...*, 1923). Wskazano, że kolejność odbudowy szkół powszechnych ustalają Okręgowe Dyrekcje Odbudowy w porozumieniu z odpowiednimi Kuratoriami Okręgów Szkolnych. W tym celu Okręgowa Dyrekcja z Kuratorium ustalają wykaz zniszczonych szkół i oceniają stopień ich zniszczenia. Projekty remontu lub drobnych przeróbek zatwierdzać miała Okręgowa Dyrekcja i dokonywała ich we własnym zakresie. Projekty większych przeróbek lub odbudowy „winny być uprzednio akceptowane

przez MWRiOP” (*Pismo Ministerstwa Robót Publicznych do województw...*, 1923). W dalszej części pisma mowa jest o wymaganej dokumentacji, uwzględniającej nie tylko typ szkoły przed jej zniszczeniem, lecz również propozycje podniesienia zarówno jej stopnia organizacyjnego, jak i rozbudowy.

Jak się okazało, nie zawsze można było natychmiast przystąpić do odbudowy lub remontu zniszczonej przez działania wojenne szkoły. W marcu 1924 r. Inspektor Szkolny powiatu duniłowickiego informował Kuratorium Wileńskie (*Inspektor Szkolny powiatu duniłowickiego do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie, 30 marca 1924 r.*, 1924) o sytuacji budynku w Dokszycach, który zajęty był na piekarnię przez baon celny, a następnie znalazł się w posiadaniu państwowej policji granicznej. Jak podkreślono w piśmie (pisownia oryginalna – przyp. autorów) „[...] w większej części domu brak podłóg i sufitów, ściany zaś i drzwi zniszczone. Zupełny brak okien i pieców ogrzewalnych” (*Inspektor Szkolny powiatu duniłowickiego do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie...*, 1924, s. 9). W największym pomieszczeniu dotychczasowi właściciele zbudowali piec piekarski, a ich następcy kuźnię, przez co doszczętnie zrujnowali budynek. Miejskowa siedmioklasowa szkoła – pobawiona pomieszczeń – wynajmowała cztery sale, które nie zabezpieczały potrzeb uczących się dzieci. Stąd kierownictwo szkoły zorganizowało naukę dwuzmianową.

Pomimo trudności, w latach 1922–1925 gminy i sejmiki w województwie wileńskim przystąpiły do budowy szkół. W kolejnych trzech latach (1926–1929) nie podjęto nowych inwestycji, lecz skoncentrowano się na ukończeniu tych wcześniej rozpoczętych.

W 1928 r. w woj. wileńskim wybudowano 54 izby szkolne, w kolejnym roku – 57. Według danych statystycznych na dzień 1 listopada 1929 r. – 93 sale lekcyjne były na różnych etapach budowy (*Budowa szkół powszechnych*, 1930). Liczba wybudowanych sal jednak nie informowała o stale powiększającym się niedobrze budynków. Fakt ten wynikał ze znacznego przyrostu liczby dzieci w wieku szkolnym i przestrzeganiu wypełniania obowiązku szkolnego.

O fatalnych warunkach nauki informowano na łamach prasy. Przywołany poniżej opis sytuacji szkolnej nie był odosobniony.

Kilkanaście metrów kwadratowych powierzchni, sześćdziesięcioro dzieci, ociekające od oddechów ściany, nauczycielka stoi cały dzień w drzwiach, bo miejsca nie ma na stół i krzesło dla niej; jej „pokój” – to komórka za przeproszeniem chlew (*Prądy w nauczycielstwie*, 1940, s. 6).

Nauczyciele skarżyli się również na brak mieszkań, a fakt wynajmowania pokoju u gospodarza wcale nie polepszał ich warunków życiowych (Walasek, 2006). Pomimo małych środków finansowych niektóre samorządy przystępowały więc do budowy szkół. Przykładowo w 1928 r. w Dokszycach postanowiono wybudować siedmioklaso-

wą, drewnianą szkołę, lecz ze względów oszczędnościowych nie zaplanowano w niej elementarnych urządzeń higienicznych. Zrezygnowano również z sali gimnastycznej i szatni. Jaki był wynik budownictwa oszczędnościowego? „Piece już się wałą, podłoga wypaczona, ze strychu sypie się piasek, a cały budynek ściśnięto klamrami z belek drewnianych od zewnątrz i wewnątrz w obawie przed jego zawaleniem się” (Wil. Kol, 1929, s. 299). W programie oszczędnościowym korzystano z taniego materiału i z pracy niewykwalifikowanych robotników, niejednokrotnie zatrudnianych w ramach prac interwencyjnych.

Z jednej strony, pęd lokalnych społeczności do budowy szkół, z drugiej strony – wstępowanie coraz liczniejszych roczników na naukę i stałe problemy finansowe spowodowały, że MWRiOP wyraziło zgodę na budowę szkół z drewna. W województwach, posiadających duże zasoby tego materiału można było w poważnym stopniu obniżyć koszty budowy. Tak było również w przypadku województwa wileńskiego. W 1931 r. Kuratorium OSW opublikowało Okólnik w sprawie budowy publicznych szkół powszechnych (Ustawa, 1932, nr 6, poz. 68), które można było wykonać z cegły, pustaków, drewna i gliny. Wymieniony na końcu materiał, najtańszy, dopuszczano do budowy szkół najniżej zorganizowanych – jedno i dwuklasowych.

Na początku lat 30. dyskusje na temat budownictwa szkolnego stały się coraz bardziej intensywne. Dyskutanci domagali się większego zaangażowania państwa w finansowanie tego typu przedsięwzięć. Jednak był to okres kryzysu gospodarczego i fakt ten miał swoje odzwierciedlenie w wysokości sum wpisywanych na ten cel do budżetu państwa. O ile w budżecie na lata 1931/1932 wpisano jeden milion złotych, to w okresie 1932/1933 suma ta znikła. Kryzys dotknął również finanse samorządów, w dodatku „gminy otrzymały nowy ciężar w postaci obowiązku dostarczenia mieszkań dla nauczycieli” (A.b., 1932, ss. 2–3).

Tabela 1

Źródła finansowania publicznych szkół powszechnych w powiecie święciańskim w roku szkolnym 1930/1931

		Powiat święciański	
Daugieliszki	Budowa szkoły w Budnikach	10000	pożyczka ze Skarbu Państwa
		10000	bezzwrotny zasiłek Skarbu Państwa
		4600	ujęte w preliminarzu gminy
Dukszty	Budowa szkoły w gminie duksztańskiej	18169,9	dotacja z Kuratorium Okręgu Wileńskiego
		25536,12	pożyczka z Państwowego Banku Rolnego

		90,86	pożyczka
		19512,16	ujęte w preliminarzu gminy
Hoduciszki	Budowa szkoły w Hoduciszkach	6000	pożyczka ujęta w preliminarzu gminy
Kołtyniany	Budowa szkoły w zaścianku Łusznia	5000	ujęte w preliminarzu gminy
		44841,59	ujęte w preliminarzu gminy
		35000	ze Skarbu Państwa; ujęte w preliminarzu
Mielegiany	Budowa szkoły w Cejziniach	17500	długoterminowa pożyczka ujęta w budżecie gminy
Podbrodzie	Budowa szkoły w Ormianach	7809,11	pożyczka od osoby prywatnej (Grygas Andrzej)
Święciany	Budowa szkoły w gminie święciańskiej	5000	subwencja sejmiku powiatowego, ujęte w preliminarzu gminy
		84000	ujęte w preliminarzu gminy
		35000	zasiłek od Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego
		12500	pożyczka na budowę szkoły w Świrze
Świr	Budowa szkoły w Świrze	40000	ze Skarbu Państwa na budowę szkoły w Świrze

Źródło: Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie LCVA f. 51 op.5 nr 543.

Problematyka budowy szkół powszechnych łączyła się z wymogiem realizacji obowiązku szkolnego. Według danych statystycznych w latach 1919/1920 do szkoły nie uczęszczało w byłym zaborze rosyjskim 50% dzieci. Równocześnie wskazywano, że zdecydowaną większość szkół – bo 82,9% – stanowiły najniższej zorganizowane: jedno- i dwuklasowe. Według norm w byłym zaborze rosyjskim winno być 50 tysięcy izb lekcyjnych. Stan faktyczny odbiegał istotnie od potrzeb, gdyż dysponowano niespełna 15 tysiącami izb, najczęściej były to pomieszczenia małe i wynajęte.

Kwestie realizacji obowiązku szkolnego i potrzeby budownictwa szkół dostrzegął wybitny polski pedagog Marian Falski (1929), który tym zagadnieniom poświęcił liczne prace. Pisał o wzrastającej liczbie uczniów i o konieczności budowy nowych

izb lekcyjnych. Jedną z jego książek *Potrzeby szkolnictwa powszechnego w okresie wzmoczonego przyrostu dzieci* (Falski, 1929) szczegółowo zaprezentowano na łamach czasopisma „Samorząd” (Gajzler, 1929). W tym samym roku o wymienionej powyżej książce Falskiego ukazał się artykuł w „Przyjacielu Szkoły”, w którym przytoczono słowa ówczesnego ministra Sławomira Czerwińskiego: „[...] dzieło p. Falskiego, opracowane z wielką drobiazgowością i sumiennością, na podstawie bezspornych, wiarygodnych danych podzielone jest na dwie części” (St. C., 1929, ss. 775–776); w pierwszej podano kalkulację potrzeb szkolnictwa, druga część zawierała szczegółowe tablice, powiązane treścią z częścią pierwszą.

W 1936 r. M. Falski opublikował na łamach „Oświaty i Wychowania” artykuł, w który określił, że w całej Polsce jest około 46 tys. izb, zaznaczając jednocześnie, że „niedobór ten przedstawia się bardzo różnie na różnych obszarach kraju: na terenach centralnych i wschodnich dochodzi do 75–80%” (Falski, 1936), jeśli wziąć pod uwagę stan posiadania we własnych budynkach.

Tabela 2

Wydatki na budowę publicznych szkół powszechnych wykazane w sprawozdaniach budżetowych powiatów w roku szkolnym 1930/1931 w województwie wileńskim

				Powiat brasławski					Łącznie	
Dryświaty	Jody	Miory	Smołwy							
2000	2700	6000	1000						11700	
Powiat dziśnieński										
Dokszycy	Głębokie	Hołubicze	Jazno	Mikołajów	Porpliszcz	Plissa	Szarkowszczyzna	Zalesie		
3000	4000	7103	49000	2980	2997	4240	3481	445	77246	
Powiat mołodeczański										
Krasne										
900										900

Powiat oszmiański						
Dziewiętniszki	Soły					
5000	2000					7000
Powiat postawski						
Postawy	Woropajewo	Zośnia				
34000	9000	15000				58000
Powiat święciański						
Hoduciszki	Kołtyniany	Mielegiany	Święciany	Świr		
10000	5000	52500	5000	4000	76500	
Powiat wilejski						
brak						
Powiat wileńsko-trocki						
Gierwiaty	Mejszagoda	Mierzuńska	Olkieniki	Rudziska	Turgiele	
2000	10000	5000	6000	6000	1000	30000

Źródło: Litewskie Centralne Archiwum Państwowe w Wilnie LCVA f. 51 op. 5 nr 543; LCVA f. 51op. 5 nr 558; LCVA f. 51 op. 5 no. 560.

W 1935 r., w artykule zamieszczonym w czasopiśmie „Oświata i Wychowanie” (B., 1935) autor zauważa, że „minimalne programy budowy publicznych szkół po-

wszechnych, opracowane przez MWRiOP, porządkowały jedynie samo zagadnienie u podstaw” (B., 1935, s. 502) i dodaje, że „licząc na pomoc Skarbu Państwa, w chwalebny zapale wznoszono niejednokrotnie również budynki w punktach nie należycie przemyślanych pod względem sieciowym” (B., 1935, s. 503).

Od połowy lat 30. XX w. sytuacja w budownictwie szkolnym zaczyna się poprawiać. Na ten fakt ma wpływ polepszająca się koniunktura gospodarcza w Polsce. Można odnotować większe zainteresowanie problemem ze strony władz państwowych i szkolnych. Odzwierciedleniem aktywności w tym zakresie były zebrania i posiedzenia z udziałem przedstawicieli władz najwyższych. Najważniejszym było przeznaczenie coraz większych środków finansowych na budownictwo szkolne.

Wyniki na temat podjętych działań były regularnie publikowane m.in. na łamach czasopisma „Oświata i Wychowanie”, które było wydawane nakładem MWRiOP. Zamieszczano dane dotyczące przyrostu izb lekcyjnych oraz definiowano potrzeby w tym zakresie. Stale powtarzające się zagadnienia trudności finansowych spowodowały przejście inicjatywy po stronie społecznej (Walasek, 2016). Myśl wsparcia lokalnych projektów budowy szkół była głównym celem działalności powstałego w 1933 r. Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych (TPBPSP).

Wysiłek Towarzystwa – skupiony na finansowym wsparciu budownictwa – spotkał się z ogólnym zrozumieniem, które znalazło swoje odzwierciedlenie zarówno w ofiarach pieniężnych od społeczeństwa na cele szkolne, jak i w liczbie zaangażowanych bezpośrednio w działalność Towarzystwa jego członków. Pod koniec 1936 r. liczba kół w Okręgu Wileńskim TPBPSP wynosiła 1081, a liczba członków zwyczajnych – 14 582 osoby (*Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937 i plan pracy na rok następny*, 1938).

W 1934 r. Towarzystwo przyznało – w formie pożyczek i zasiłków na budowę szkół i ich wyposażenie w pomoce naukowe – województwu wileńskiemu 255 tysięcy złotych. Suma ta nie pokrywała potrzeb, ale na podkreślenie zasługiwała ofiarność społeczna i wkład pracy. „Dopiero w konkretnych okolicznościach widzi się, co znaczy przerzucenie skromnej kwoty w teren biedny lub państwowo nieskoordynowany, co znaczy pomoc społeczna dla ludzi upadających często pod ciężarem podjętego wysiłku” (B., 1935, s. 504).

Do budżetu Towarzystwa na lata 1935/1936 zgłoszono prośby o zasiłki i pożyczki przekraczające o 100% możliwości finansowe tegoż. Dla województwa wileńskiego przeznaczono 766 tysięcy złotych, co w 37% pokryło zapotrzebowanie na budownictwo szkół.

W następnych latach wielkość pożyczek i zasiłków nie była już tak duża. W 1937 r. Towarzystwo udzieliło samorządom Okręgu Wileńskiego TPBPSP bezprocentowych pożyczek w formie bezzwrotnych zasiłków na budowę szkół i zaopatrzenie ich w urządzenia szkolne i pomoce naukowe w kwotach 289 800 i 18 213 złotych (*Sprawozda-*

nie z działalności Towarzystwa..., 1938). Środki te pozwoliły na ukończenie budowy 46 szkół (w tym 8 murowanych i 38 drewnianych) i rozpoczęcie budowy kolejnych 42 szkół (15 murowanych i 27 drewnianych) (*Sprawozdanie z działalności Towarzystwa..., 1938*).

Jak podkreślono, już od połowy lat 30. sytuacja finansowa państwa i – w związku z tym – gmin znacząco się poprawiła. Pomoc TPBPSP uzupełniała zapotrzebowanie na środki finansowe dla budownictwa. Dlatego też można było zaobserwować coraz większą aktywność poszczególnych miejscowości, które podejmowały trud zorganizowania własnej szkoły. Niejednokrotnie plany budowlane wymagały korekty przy należności wiosek do danego punktu szkolnego.

Przykładem takiej inicjatywy może być m.in. budowa szkoły w Woronczy (gm. Cyryn, pow. nowogródzki), którą podjęto na początku 1938 r. (Inspektor Szkolny w Nowogródku do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie, 1938). W piśmie przedstawiono lokalizację szkoły, to jest plac o powierzchni 2 ha w Woronczy przy zbiegu dróg Woroncza-Tuhanowicze i Woroncza-Rowiny. Przyszła szkoła zapewniała dzieciom z włączonych do projektowanego rejonu miejscowości stosunkowo krótką drogę nie przekraczającą trzech kilometrów. Jak dodano w piśmie „szkoła w tym punkcie będzie odgrywała rolę ogniska, z którego promieniować będzie w rozległym zasięgu oświata” (Inspektor Szkolny w Nowogródku do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie, 1938). Rada Gminy uchwaliła też, aby do projektowanego rejonu włączyć wymienione w dokumencie wioski, osady i folwarki. Zaznaczono również, że ludność do projektowanej szkoły III stopnia odnosi się z niekłamanym zapałem i chętnie będzie do niej posyłać swoje dzieci. Powyższa uchwała Rady Gminnej w Cyrynie z dnia 5 lutego 1938 r. została jednomyślnie zatwierdzona przez Wydział Powiatowy w Nowogródku. Plan sfinansowania budowy obejmował świadczenia w naturze (8200 złotych), składki dobrowolne od ludności rejonu Woroncza (1000 złotych) oraz dotację Skarbu Państwa w wysokości 34 750 złotych. Cały koszt budowy zamykał się w kwocie 43 950 złotych (Inspektor Szkolny w Nowogródku do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie, 1938). Wskazany przez Radę Gminy plac, położony w Woronczy naprzeciw kościoła parafialnego, Wydział Powiatowy zamienił jednak na plac (o takiej samej powierzchni), który stanowił własność prywatną Izabeli Lobańskiej. Dokonano również drobnej korekty miejscowości, które miały przynależeć do rejonu szkolnego.

Uruchomienie w danej miejscowości osobnego rejonu szkolnego i zwiększająca się liczba uczniów wymuszały postawienie nowego budynku. Gminy coraz częściej podkreślały wymóg dbałości o przestrzeganie zasad higieny szkolnej i zwracano uwagę na funkcjonujące w dalszym ciągu małe i ciasne szkoły bez odpowiedniego zaplecza. Lokalna społeczność nie zgadzała się na rozproszone i wynajmowane izby lekcyjne, w których warunki nauki nie przypominały nowoczesnej szkoły. Na początku 1939 r. na posiedzeniu Rady Gminy Lubcz (pow. nowogródzki) postanowiono wystąpić do

władz szkolnych z projektem budowy szkoły w Wereskowie i podniesienia jej stopnia organizacyjnego. Argumentem za projektem był fakt, że zarówno własny budynek, jak i sale wynajęte od osób prywatnych były zbyt małe i w związku z tym nie można było pogodzić organizacji szkoły z wymogami przepisów szkolnych. Ponadto, ciasne pomieszczenia nie mogły przyjąć wszystkich chętnych na naukę, a niedogodne warunki miały negatywny wpływ na zdrowie dzieci i nauczycieli. Postanowiono więc, że społeczność wsi Wereskowo przystąpi do budowy nowego budynku szkolnego. Ta decyzja została jednogłośnie podjęta na posiedzeniu Rady Gminy 25 sierpnia 1939 r.

Historia drobnego wycinka pracy szkolnictwa w woj. wileńskim ukazuje problemy z jakimi musiały się zmierzyć władze szkolne i samorządowe. Były to główne problemy Kresów Północno-Wschodnich: realizacja obowiązku szkolnego i miejsce, w którym miała ona nastąpić, czyli szkoła. Zniszczenia wojenne oraz ogólny brak szkół sprawił, że prace toczyły się w dwóch kierunkach. Pierwszym z nich była odbudowa ze zniszczeń, drugim – budowa nowych szkół i organizowanie odpowiedniej sieci szkolnej. Wspólnym dla powyższych zagadnień były kwestie finansowe, które w dużej mierze spowalniały bądź uniemożliwiały realizację planów budowlanych. Pomimo tych przeszkód, dzięki wysiłkom samorządów, Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych oraz państwa, projekty i plany nabierały realnego kształtu. Udało się je wykonać i stworzyć sieć nowych i nowoczesnych szkół powszechnych w województwie wileńskim.

Bibliografia

- A.b. (1932). O budowę szkół drewnianych. *Samorząd*, 1, 2–3.
- B. (1935). O izbę szkolną. *Oświata i Wychowanie*, 7, 501–512.
- Budowa szkół powszechnych. (1930). *Oświata i Wychowanie*, 7, 597–599.
- Falski, M. (1929). *Potrzeby szkolnictwa powszechnego w okresie wzmożonego przyrostu dzieci*. Warszawa: Zjednoczone Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych.
- Falski, M. (1936). Niedobór izb lekcyjnych w publicznym szkolnictwie powszechnym. *Oświata i Wychowanie*, 2, 106–128.
- Gajzler, C. (1929). Potrzeby szkolnictwa powszechnego w okresie wzmożonego przyrostu dzieci. *Samorząd*, 44, 793–794.
- Inspektor Szkolny powiatu Oszmiańskiego do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w sprawie przydziału gruntu szkolnego, Oszmiana 7 XII 1922 r. (1922). LCVA, f. 172, op. 1, nr 733, cz. I. Lwów.
- Inspektor Szkolny powiatu duniłowickiego do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie, 30 marca 1924. (1924). LCVA, f. 172, op. 1, nr 906. Lwów.

- Inspektor Szkolny w Nowogródku do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego w Wilnie, Nowogródek 7 II 1938 r. (1938). LCVA, f. 172, op. 1, nr 6927. Lwów.
- Okólnik Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego do Panów Inspektorów Szkolnych i Panów Kierowników szkół w sprawie budowy publicznych szkół powszechnych z 3 maja 1932 r. (1932). (Dz.U. MWRiOP 1932, nr 6, poz. 68).
- Pismo Głównego Urzędu Ziemskiego do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego z 23 XI 1922 r. (1922). *Wykaz majątków państwowych projektowanych przez Główny Urząd Ziemski do parcelacji na rok 1923*. LCVA, f. 172, op. 1, nr 733, cz. I. Lwów.
- Pismo Ministerstwa Robót Publicznych do województw: Okr. Dyr. Robót Publ. W Warszawie, Lublinie, Białymstoku, Kielcach, Krakowie, Lwowie, Tarnopolu, Stanisławowie, Nowogrodka, Łucku i Brześciu n/B; B. Pana Delegata Rządu w Wilnie; C. General. Dyrekcji Odbudowy Okr. Dyr. Odbudowy w Białymstoku, Lwowie, Brześciu i Wilnie, Warszawa 26 stycznia 1923*. (1923). LCVA, f. 172, op. 1, no. 906, Lwów.
- Prądy w nauczycielstwie. (1940). *Słowo*, 7, 6.
- Projekty i wnioski w sprawie budowy szkół powszechnych*. (1922). LCVA, f. 172, op.1, nr 696. Lwów.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 5 kwietnia 1922 r. w przedmiocie wymiarów i liczby pomieszczeń w budynkach publicznych szkół powszechnych i domach mieszkalnych dla nauczycieli*. (1922). (Dz.U., 1922, nr 45, poz. 383).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 3 grudnia 1930 r. w sprawie zmiany ustawy z dnia 17 lutego 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych*. (1930). (Dz.U. 1930, nr 86, poz. 662).
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych za rok 1937 i plan pracy na rok następny*. (1938). Warszawa: Wydawnictwo Zarząd Główny Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych.
- St. C. (1929). Stan i rozwój szkolnictwa powszechnego. *Przyjaciel Szkoły*, 20, 775–776.
- Ustawa z dnia 15 lipca 1920 roku o wykonaniu reformy rolnej*. (1920). (Dz.U. 1920, nr 70, poz. 4620).
- Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych*. (1922). (Dz.U. 1922, nr 18, poz. 143).
- Ustawa z dnia 17 lutego 1922 r. o budowie publicznych szkół powszechnych*. (1922). (Dz.U. 1922, nr 18, poz. 144).
- Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 roku o wykonaniu reformy rolnej*. (1925). (Dz.U. 1925, nr 1, poz. 1).
- Walasek, S. (2006). *Szkolnictwo powszechne na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1915–1939)* (rozdział IV, punkt 3). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- Walasek, S. (2015). Budownictwo szkół elementarnych (ludowych) w Galicji i Królestwie Polskim na łamach czasopism przełomu XIX i XX w. *Biuletyn Historii Wychowania*, 33, 41–56.
- Walasek, S. (2016). Participation of the society for the support of the construction of state schools in the realisation of construction projects in the north-eastern borderlands of the Second Republic of Poland [Udział Towarzystwa Wspierania Budowy Szkół Państwowych w realizacji projektów budowlanych na kresach północno-wschodnich II RP]. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*, 1, 11–21.
- Wil. Kol. (1929). O należytej budowę szkół. *Głos Nauczycielski*, 20, 299.